

دوین پایش ملی تمدن دریایی - مسیره شرف

تاریخ پایش:

بررسی مولفه‌های موثر بر امنیت مرزهای دریایی ایران با تاکید بر دریای خزر در راستای تحقق تمدن دریایی

هادی اعظمی^۱، عاطفه امیری^{۲*}

^۱دانشیار جغرافیای سیاسی، گروه جغرافیا، دانشگاه فردوسی مشهد، aazami@um.ac.ir

^۲دانش آموخته کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی، گروه جغرافیا، دانشگاه فردوسی مشهد، Amiriatefe1999@gmail.com، ۰۹۱۰۹۸۷۳۵۱۰

چکیده:

امنیت مرزهای دریایی یکی از مسائل حیاتی برای هر کشوری است که دارای مرزهای دریایی مهم از نظر مسیرهای ارتباطی، منابع طبیعی، منابع انرژی و... است. کشور ایران نیز در شمال و جنوب دارای مرزهای دریایی مهمی همچون دریای خزر، خلیج فارس و دریای عمان است. از آنجا که امنیت دریایی، تاثیری گسترده بر اقتصاد، امنیت ملی و پایداری منطقه‌ای خواهد داشت؛ لذا شناخت مولفه‌های موثر بر امنیت مرزهای دریایی ایران، امری بسیار حائز اهمیت است. از این رو در این مقاله با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و با روش توصیفی - تحلیلی، مولفه‌های موثر بر امنیت مرزهای دریایی ایران با تاکید بر دریای خزر بررسی شده و راهکارهایی برای تقویت امنیت دریایی در این حوزه، ارائه شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که مولفه‌های موثر بر امنیت دریایی ایران و با تاکید بر مرزهای دریای خزر به طور کلی می‌توان به چهار دسته سیاسی، نظامی، اقتصادی و زیست محیطی تقسیم بندی کرد و توجه به عملکرد مثبت در شاخص‌های هر یک از این مولفه‌ها افزایش امنیت در مرزهای مذکور را در پی خواهد داشت. همچنین این مولفه‌ها به‌منظور تضمین امنیت و پایداری مرزهای دریایی، به ویژه در دریای خزر، از اهمیت بالایی برخوردارند و افزایش همکاری و هماهنگی در این زمینه‌ها می‌تواند به تقویت امنیت دریایی و پیشگیری از وقوع تهدیدات و تجاوزات و دستیابی به مقدمات تمدن دریایی کمک کند.

واژگان کلیدی: امنیت، مرز دریایی، تمدن دریایی، مرز ایران، دریای خزر

۱- مقدمه

امنیت مهمترین دغدغه در زندگی بشر در طول تاریخ بوده است. زندگی همراه با آسایش انسان در تمام سطوح، همواره در وجود امنیت میسر گردیده است. توسعه و پیشرفت کشورها نیز بدون نیل به امنیت امکان پذیر نیست (دهقان، ۱۳۸۴: ۱۷۷). مرزهای سیاسی مهمترین عامل تشخیص و جدایی یک واحد سیاسی از واحدهای دیگر است و هر سرزمین همواره در پی حفظ امنیت مرزهای خود است (میرحیدر و همکاران، ۱۳۹۴: ۹۵). یکی از مهمترین مباحث، به ویژه در مناطق پرتنش و ناامن، کنترل و مراقبت از مرزهاست. نظارت و کنترل مطلوب مرزها از این حیث که تاثیر بسیار مهمی بر امنیت یک کشور دارد، همواره در طی تاریخ مورد توجه حکومتها بوده است. امنیت مرزهای دریایی ایران، به ویژه در دریای خزر، از اهمیت بسیاری برخوردار است. این دریا به عنوان یکی از مسیرهای اصلی تجارت و حمل و نقل در منطقه شناخته می شود و دارای منابع طبیعی غنی از جمله نفت و گاز است. ایران با داشتن سواحل دریای خزر، نیاز به حفظ امنیت مرزهای خود دارد تا بتواند از منافع خود در این فضا، به نحو احسن استفاده کند. همچنین، حفظ امنیت مرزهای دریای خزر برای پیشگیری از تهدیدات امنیتی و تأمین امنیت ملی نیز بسیار حائز اهمیت است (فراهانی، ۱۳۷۵: ۱۳۴). مولفه های متعددی بر امنیت مرزها تاثیر می گذارند که توجه به این مولفه ها، موجب کاهش تنش ها و افزایش امنیت انواع مختلف مرزها از جمله مرزهای دریایی خواهد شد. پژوهش های صورت گرفته در این خصوص نشان دهنده آن است که پژوهشگران، ساختار نظام حکومتی و تضادهای ایدئولوژیک، وضعیت ژئوپلیتیکی و حضور قدرت های فرامنطقه ای، نوع نگرش و رفتار حکومتها نسبت به مرز، ذخایر و منابع موجود در منطقه مرزی و ویژگی های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی حکومتها و ملتها در دو سوی مرز، نحوه پراکندگی اقلیت ها و... را از جمله عوامل موثر در امنیت مرزها می دانند (عباسی، ۱۳۹۶: ۱۸۶۲). همچنین در تقسیم بندی دیگر، مولفه های سیاسی، اقتصادی، نظامی، زیست محیطی و فرهنگی که هر یک دارای تعدادی شاخص هستند؛ از عوامل موثر در امنیت مرزهای دریایی شناخته شده اند (دهقان، ۱۳۸۴: ۱۴۳). در پژوهش های پیشین، غالباً مفهوم امنیت و مولفه های موثر در آن، مبتنی بر امنیت پایدار و امنیت ملی است؛ به این صورت که امنیت کل فضای سرزمینی مورد بررسی قرار گرفته و وسعت قلمروی تحقیق، مانع تمرکز محقق بر مولفه ها و شاخص های منطقه ای خاص شده است؛ حال آن که در این پژوهش تمرکز بر روی امنیت مرزهای دریایی با تاکید بر مرزهای دریای خزر است و کاهش وسعت قلمرو تحقیق، منجر به افزایش دقت در شناخت مولفه ها و شاخص های آنان شده است. از آنجا که پرداختن به موضوع امنیت مرزها به ویژه در مناطق استراتژیک همچون دریای خزر از اهمیت بالایی برخوردار است، در این پژوهش تلاش شده است که مولفه های موثر بر امنیت مرزهای دریایی خزر در راستای تحقق تمدن دریایی مورد بررسی قرار گیرد و به طور کلی هدف از انجام این پژوهش، شناخت مولفه های موثر بر امنیت مرزهای دریای خزر است تا از این طریق بتوان گامی در جهت عملکرد مثبت این مولفه ها، برای ایجاد فضایی امن و به دور از تنش برداشت.

۲- پیشینه پژوهش

- روشندل (۱۳۸۷) در کتابی تحت عنوان "امنیت ملی و نظام بین المللی" بیان می کند کشورها از جهات مختلف از جمله امکانات مادی و معنوی در یک سطح نیستند. به همین دلیل تصورات و توقعات آنها از حدود منافعشان در مجامع بین المللی یکسان نیست و ابزارها و امکانات آنها از حیث پیشبرد آن منافع متفاوت است. برقراری مناسبات سیاسی و اقتصادی، تقویت توان نظامی و دفاعی، جستجوی بستن پیمان های نظامی و همراهی با نظام امنیت جمعی، همه برای نیل به چنین هدفی است.

- نامی (۱۳۹۰) در کتابی تحت عنوان "جغرافیای سیاسی آب های مرزی ایران" در خصوص منابع آب و امنیت بیان می کند آب ماده ای است که تصفیه آن مشکل، انتقال آن گران و جایگزین کردن آن ناممکن است؛ ضمن این که برای ادامه حیات، تولید غذا و توسعه اقتصادی عامل مهم و اجتناب ناپذیر است و کمبود آن تمام جنبه های زندگی انسان را تحت تاثیر قرار می دهد. از آنجایی که آب یک کالای غیرقابل جایگزین است، در نقاطی که منابع آب کم است رقابت برای ذخایر محدود آب می تواند این ذهنیت را برای ملت ها ایجاد کند که دسترسی به منابع آب به عنوان یک موضوع امنیت ملی است و بسیاری از کشورها کمبود آب را موضوعی امنیتی در سطح کلان قرار داده اند.

- شیخ الاسلامی و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله ای تحت عنوان "تاثیر نظامی کردن حوزه دریای خزر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران" بیان می کنند که وجود معماهای امنیتی در این محدوده، احتمال توسل به زور و انتخاب نظامی را افزایش داده است. براین اساس نظامی کردن حوزه دریای خزر به دلیل افزایش قدرت مقطعی مشوره های ساحلی در بازه های زمانی متفاوت و تضعیف موازنه قدرت میان آنها، امنیت ملی ایران را در عرصه های نظامی، اقتصادی و سیاسی با چالش مواجه ساخته است.

- هدایتی (۱۳۹۵) در مقاله ای تحت عنوان "دیپلماسی هوشمندانه و مدیریت مسائل دریای خزر" بیان می کند که بازیگران خزر باید با نگاه مثبت به نسبت به آینده تعاملات چندجانبه بنگرند و بر مبنای واقعیت های ژئوپلیتیک و منطق اقتصادی و گزاره های امنیت ساز، گرایش های همگرایانه و منافع همسو را در قالب نهادهای منطقه ساماندهی و استحکام بخشند که در نتیجه آن سامانه سیاسی و ترتیبات امنیتی منطقه نیز در چهارچوب آن شکل گیرد.

- رضانی و همکاران (۱۳۹۷) در مقاله ای با عنوان "تاثیر تهدیدات زیست محیطی بر امنیت ملی (مطالعه موردی: کرانه های جنوبی دریای خزر)" بیان می کنند ایران به دلیل موقعیت جغرافیایی، از کشورهای است که از ناامنی های زیست محیطی تأثیرپذیر بوده و این شرایط حیات شهروندان آن را تهدید می کند. یکی از مناطقی که بیشترین تاثیرگذاری را بر دگرگونی های طبیعی ایران دارد، کرانه های جنوبی دریای خزر است و تداوم آن بستر ایجاد بحران ملی و منطقه ای را در پی دارد. از آنجا که زندگی ساکنان کرانه ای خزر و سایر اکوسیستم های وابسته به پایداری این اکوسیستم بستگی دارد، بروز هر نوع

تاریخ هایش:

تهدیدی (طبیعی یا انسان ساخت)، بر تمام فضاهای مرتبط با خزر و کرانه های آن تاثیر می گذارد و این دگرگونی با بحران های گسترده انسانی و ناامنی همراه خواهد بود.

-شمس و زرگزاده (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان "چالش های دفاعی-امنیتی حوزه دریای خزر از منظر منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران" مهم ترین چالش های نظامی تضعیف کننده منافع امنیت ایران در حوزه خزر را اینگونه بیان می کنند: -دخالت آمریکا و کشورهای غربی در ترتیبات دفاعی-امنیتی سه کشور ساحلی (قزاقستان، ترکمنستان و آذربایجان) -معرفی ایران به عنوان محور شرارت و آشوب در منطقه خزر توسط آمریکا (عملیات روانی بر علیه ایران) -در تنگنا نگاه داشتن و محاصره ژئوپلیتیک جبهه شمالی ایران توسط روسیه (رودخانه ولگا-دن در احاطه کامل روسیه) و نفوذ و استقرار گروه های مختلف تروریستی در کشورهای ساحلی دریای خزر.

-نتایج پژوهش قادرمزی و همکاران (۱۳۹۸) با عنوان "ارزیابی مؤلفه های مؤثر در پایداری امنیت مناطق مرزی" نشان داد که بین متغیرهای پژوهش در محدوده مورد مطالعه رابطه معنادار و مستقیمی وجود دارد و این مؤلفه ها در تعادل منطقه ای و پایداری مناطق مرزی تأثیر بسزایی دارند. همچنین متغیرهای نقش دولت، تحول کارکرد مرز و دسترسی ها در افزایش پایداری امنیت مناطق مرزی موثرند.

۲- مبانی نظری

۲-۱- امنیت

امنیت از جمله نیازهای اولیه زندگی انسان بوده و تاریخی به درازای سکونت بشر بر روی کره خاکی دارد (تری تریف و همکاران، ۱۳۸۱: ۳۳). مفهوم امنیت در زبان فارسی (در فرهنگ معین) «ایمن شدن»، «در امان بودن» و در فرهنگ عمید «بی بیمی» و «ایمنی، آرامش و آسودگی و در زبان عربی «ایمنی»، «آرامش قلب و خاطر جمع بودن» و در زبان انگلیسی واژه (Security) هنگامی که مترادف با واژه (Safe) باشد به معنی «احساس ایمنی از خطر و نگرانی» تعبیر شده است و هنگامی که مترادف با واژه (Protection) باشد به معنی «فعالیت هایی که از کشور، اشخاص و بناها در مقابل خطر و حمله محافظت می کند» است (مهدیان و ترکشوند، ۱۳۸۹، ۲۱). امنیت، مفهومی نسبی، ذهنی و سیال است (یزدان پناه، ۱۳۹۳: ۸). به طور کلی از امنیت دو معنی استنباط می شود، یکی ایجابی یعنی وجود احساس رضایت و اطمینان خاطر نزد شهروندان و سیاست مداران؛ و دیگری سلبی یعنی نبود ترس اجبار و تهدید (ضیفی قاسمی، ۱۳۸۶: ۱۷).

۲-۲- مرز

مرز به پدیده ای فضایی اطلاق می شود که منعکس کننده قلمرو حاکمیت سیاسی یک دولت بوده و مطابق قواعدی خاص در مقابل حرکت انسان، انتقال کالا، نشر افکار و مانع ایجاد می کند (درایسدل،

تاریخ هایش:

۱۳۷۴: (۱۰۱). مرز بین المللی پدیده‌ای سیاسی-فضایی است که به صورت قراردادی و در قالب سطحی عمودی، مشخص کننده قلمرو حاکمیت نظام های سیاسی مستقل می‌باشند (زرقانی، ۱۳۹۲: ۲۲). مرزهای سیاسی مهمترین عامل تشخیص و جدایی یک واحد سیاسی از واحد های دیگر است و خطوط مرزی خطوط اعتباری و قراردادی هستند که به منظور تحدید حدود یک واحد سیاسی بر روی زمین مشخص می‌شوند (میرحیدر و همکاران، ۱۳۹۴: ۹۵). به‌طور کلی می‌توان گفت مرزها هم تعیین کننده حدود قلمرو و حاکمیت یک دولت یا نظام سیاسی بوده و کشورها و دولت ها را از یکدیگر جدا می‌کنند و هم دارای کارکردهای امنیتی، اجتماعی، اقتصادی، ارتباطی، سیاسی و... هستند (عباسی، ۱۳۹۶: ۱۶۰).

۲-۳- امنیت مرز و مولفه های موثر بر آن

امنیت مرزی به معنای جلوگیری از هرگونه اعمال خلاف قانون در طول مرزهای یک کشور و قانونی کردن تردد اشخاص و حمل و نقل کالا و حیوانات اهلی با رعایت ضوابط قانونی از طریق دروازه های مجاز مرزی است. امنیت مرزها پشتوانه‌ای محکم برای امنیت با ابعاد متنوع آن در داخل کشور است و هرگونه ناامنی در مرز قادر است در سیستم های اقتصادی، فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و نظامی داخل کشور اختلال ایجاد کند و در مقابل امنیت مطلوب قادر است در حد خود در امنیت مرزی و داخلی کشور سهم بسیار برجسته ای ایفا کند (خطابی، ۱۳۷۴: ۸۵). به طور کلی عوامل متعددی بر امنیت مرزها تاثیر می‌گذارند که از جمله آن‌ها میتوان به ساختار نظام حکومتی و تضادهای ایدئولوژیک، وضعیت ژئوپلیتیکی و حضور قدرت های فرامنطقه‌ای، نوع نگرش و رفتار حکومت‌ها نسبت به مرز، ذخایر و منابع موجود در منطقه مرزی و ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی حکومت‌ها و ملت ها در دو سوی مرز، نحوه پراکندگی اقلیت ها و... اشاره کرد (عباسی، ۱۳۹۶: ۱۸۶).

۲-۴- تمدن دریایی

در گام دوم انقلاب اسلامی به لزوم توجه و قرارگیری تمدن دریایی جامعه دریایی کشور هم در حوزه دفاع و هم در حوزه ناوگان تجاری اشاره شده است. همه شاخصها و ارکان تمدن دریایی بر پایه دریا و مزیت‌های آن است. دریا منبعی سرشار از مواهب الهی است که نیازمند یک نگاه ارزشی به دریا و منابع آن است؛ بنابراین می‌توان تمدن دریایی را این‌گونه تعریف نمود: تمدن دریایی با اساس رویکرد دریامحور، تمدنی است که نهضت‌های فکری، علمی؛ صنعتی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در بستر دریا و ارتباط با محیط دریا ایجاد شده و با مجموعه‌ای از ظرفیت‌ها و منابع همه‌جانبه که در ارتباط مستقیم با دریا بوده و با یک نگرش تفکر دریایی سعی در بهره‌مندی پایدار از دریا داشته تا انسان و جامعه دریایی را یک

جامعه صلح‌جو دانسته و انسان را به سوی تعالی همراه با کمال معنوی و مادی سوق دهد (عالی پور، ۱۳۹۹: ۱۱).

۳- روش پژوهش

پژوهش حاضر مبتنی بر یافته‌های کتابخانه‌ای است و با روش توصیفی - تحلیلی انجام گرفته است. گردآوری اطلاعات در این پژوهش، با استفاده از اسناد و منابع کتابخانه‌ها، نشریات علمی، مقالات تحقیقاتی، کتب مرجع و منابع معتبر اینترنتی انجام شده است.

۴- منطقه مورد مطالعه

اولین مرز دریایی ایران در سال ۱۹۶۸ با عربستان سعودی تعیین گردید. تا سال ۱۹۷۴ مرز دریایی ایران با سه کشور قطر، بحرین و عمان تعیین و تصویب شد (میرحیدر و عسگری، ۱۳۸۳: ۱۶۱). در حال حاضر کشور ایران با ۱۰ کشور مرز دریایی دارد. ۸ کشور عربستان، عراق، کویت، بحرین، قطر، امارات، عمان و پاکستان در جنوب ایران در دریای خلیج فارس و عمان و کشورهای آذربایجان و ترکمنستان در شمال ایران در دریای خزر. به‌طور کلی ایران دارای ۲۵۶۴ کیلومتر مرز دریایی در شمال و جنوب است که از این میزان، ۵۲۴ کیلومتر به مرزهای دریایی شمال ایران، در دریای خزر تعلق دارد (قامتی و صفائی‌مهر، ۱۳۹۸). در ادامه به توضیحاتی در خصوص این دریا پرداخته‌ایم:

دریای خزر

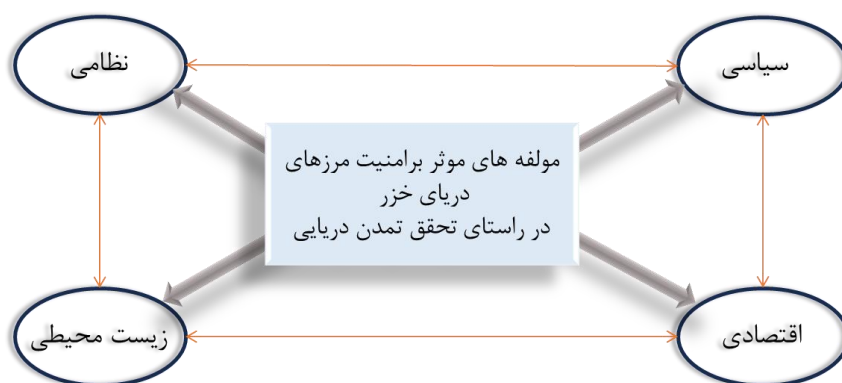
دریای خزر بزرگترین دریاچه جهان، در یک فرورفتگی خشکی در مختصات ۳۶ درجه و ۳۳ دقیقه تا ۴۷ درجه و ۷ دقیقه عرض شمالی و ۴۵ درجه و ۴۳ دقیقه تا ۵۴ درجه و ۵۰ دقیقه طول شرقی است (امیراحمدیان، ۱۳۸۰: ۶). این دریا به علت محاط بودن در خشکی و عدم ارتباط با دریای آزاد، در واقع یک دریاچه است اما به‌علت وسعت زیادی که دارد معمولاً از آن به‌طور مشروط با نام دریا یاد می‌کنند. موقعیت جغرافیایی دریای خزر، در شمال ایران، جنوب روسیه، غرب ترکمنستان، غرب و شمال غرب قزاقستان و شرق آذربایجان است (دهقان، ۱۳۸۴: ۱۷). آب‌های ورودی آن بیشتر از طریق رودخانه‌های کشور سابق شوروی مانند رود ولگا و همچنین توسط چند رودخانه در ایران با درصد کمتر تامین می‌شود (نوبخت، ۱۳۸۷: ۲۳).

شکل ۱- نقشه موقعیت دریای خزر-انتشارات جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی نوین

۵- یافته‌ها

همانطور که اشاره شد، عوامل متعددی بر امنیت مرزها تاثیر می‌گذارند که از جمله آن‌ها می‌توان به ساختار نظام حکومتی و تضادهای ایدئولوژیک، وضعیت ژئوپلیتیکی و حضور قدرت‌های فرامنطقه‌ای، نوع نگرش و رفتار حکومت‌ها نسبت به مرز، ذخایر و منابع موجود در منطقه مرزی و ویژگی‌های اقتصادی، اجتماعی و سیاسی حکومت‌ها و ملت‌ها در دو سوی مرز، نحوه پراکندگی اقلیت‌ها و... اشاره کرد (عباسی، ۱۳۹۶: ۱۸۶۲). اما مرز موردنظر ما در این پژوهش، یک نوع خاص از مرز با عنوان مرز دریایی و با تاکید بر مرزهای دریای خزر است. از این رو مطابق با محدوده مورد بررسی، مولفه‌های موثر بر امنیت مرزهای این دریا در راستای تحقق تمدن دریایی را به ۴ دسته مولفه‌های سیاسی، اقتصادی، نظامی و زیست محیطی تقسیم بندی نمودیم. البته ذکر این نکته ضروری است که تفکیک این مولفه‌ها از یکدیگر، به معنای عدم اثرگذاری آن‌ها برهم نیست. زیرا امنیت مرزهای دریای خزر، به عنوان یک سیستم پیچیده، تحت تأثیر همه این مولفه‌ها قرار دارد و برای تقویت این امنیت، باید به صورت همزمان و هماهنگ به تأثیرات همه این عوامل پاسخ داد. شکل زیر مولفه‌های موثر بر امنیت مرزهای دریای خزر در راستای تحقق تمدن دریایی و اثرگذاری متقابل آن‌ها بر یکدیگر را نشان می‌دهد:

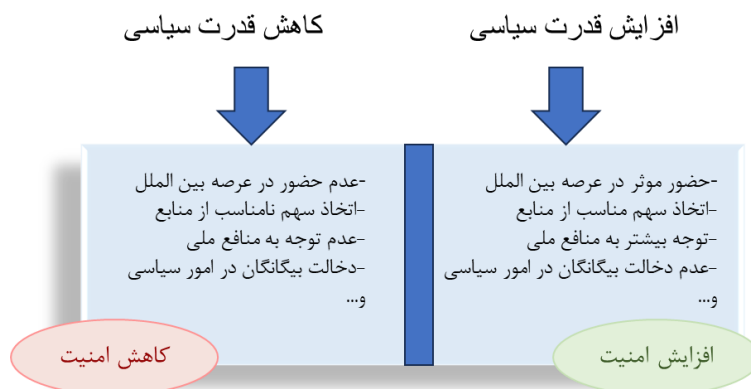

شکل ۲- مولفه های موثر بر امنیت مرزهای دریای خزر در راستای تحقق تمدن دریایی

در ادامه هر یک از این چهار مولفه را از نظر اهمیت، ضرورت، شاخص ها و چگونگی اثرگذاری مورد بررسی قرار داده ایم:

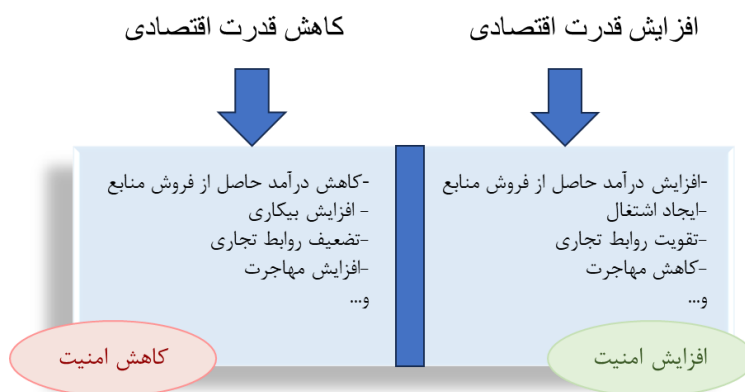
۵-۱- مولفه های سیاسی

صحنه خزر، میدان حساسی است که در نظر گرفتن مولفه های سیاسی موثر در تامین امنیت مرزهای آن، می تواند ایران را در عرصه بین الملل به ویژه در میان همسایگان شمالی، قدرتمند ظاهر کند. در روابط بین الملل امروز، میان کشورها نوعی همبستگی و وابستگی گریزناپذیر پدید آمده و با توجه به چنین وضعیتی، هیچ کشوری نمی تواند نه صددرصد خودکفا باشد و نه در یک انزوای دائم زندگی کند؛ به ویژه در فضاهایی که در شاهراه تعاملات و برخوردهای بین المللی قرار دارند (دهقان، ۱۳۸۴: ۹۵). بنابراین شیوه ارتباط با دنیای بیرون به ویژه با همسایگان شمالی، حضور قدرتمند در عرصه سیاسی، سهم خواهی مبتنی بر عدل، عقل و منافع ملی در پیمان نامه ها و رژیم حقوقی حوزه دریای خزر و... از مولفه های سیاسی موثر بر امنیت مرزهای دریایی این منطقه در راستای تحقق تمدن دریایی به شمار می روند. در این خصوص، بعنوان مثال اگر سهم مناسبی از منابع انرژی دریای خزر به ایران تعلق بگیرد؛ در واقع مولفه های سیاسی بر امنیت مرزهای دریایی خزر تاثیر مثبتی خواهد گذاشت و در غیر این صورت این مولفه ها، موجب ناامنی مرزهای دریای خزر خواهند شد. شکل زیر تاثیرات مثبت و منفی تعدادی از شاخص های مولفه سیاسی بر امنیت مرزهای دریای خزر را نشان می دهد:

۵-۲- مولفه‌های اقتصادی

دریای خزر از زمان‌های گذشته به لحاظ اقتصادی، دارای ارزش و اهمیت خاصی بوده است. وجود پهنه آبی وسیع در این منطقه با تمام ویژگی‌هایش و همچنین موقعیت ارتباطی آن با سایر سرزمین‌ها موجب شده است تا این منطقه از دیرباز یکی از مناطق مهم تجاری جهان به شمار رود. دریای خزر همواره به عنوان یک منبع غذایی و راه ارتباطی، مورد استفاده قرار گرفته است و نادرترین آبریان دنیا در آن یافت می‌شود (نامی، ۱۳۸۹: ۳۱). آنچه بیش از همه بر اقتصاد این منطقه موثر است، وجود ذخایر عظیم انرژی است که اهمیت این دریا را دوچندان کرده است (مهرعطا، ۱۳۸۹: ۱۸). در بخش اقتصادی، تاثیرات تجارت و صادرات نفت و گاز، فعالیت‌های صنعتی و کشاورزی در منطقه و همچنین تاثیرات تحریم‌های بین‌المللی به طرق مختلف - افزایش اشتغال، کاهش مهاجرت، افزایش قدرت سیاسی در منطقه و... - بر امنیت مرزهای دریای خزر تاثیرگذار است. شکل زیر تاثیرات مثبت و منفی تعدادی از شاخص‌های مولفه اقتصادی بر امنیت مرزهای دریای خزر را نشان می‌دهد:

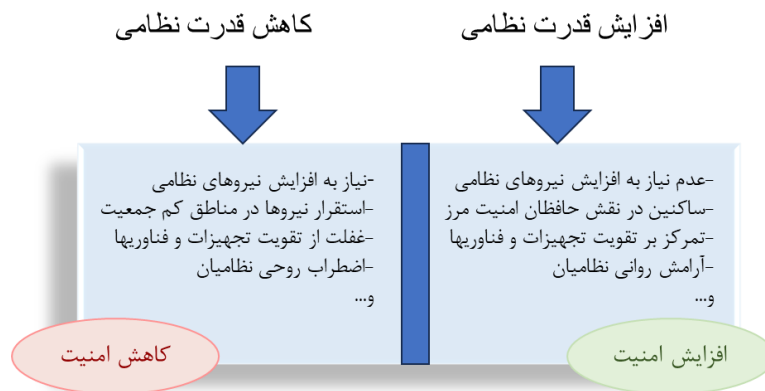
شکل ۴- تاثیرات مثبت و منفی مولفه اقتصادی بر امنیت مرزهای دریای خزر

۵-۳- مولفه‌های نظامی

مناطق شمالی کشور از نظر نظامی نیز، در دوره‌های مختلف مهم و مورد توجه بوده اند (دهقان، ۱۳۸۴: ۱۹۷). دریای خزر پس از فروپاشی شوروی، به دلیل رقابت قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای به محیطی تنش‌زا و بی‌ثبات تبدیل گردید که حرکت منطقه به سمت نظامی‌شدن را در پی داشته است و هر نوع فعل و انفعال سیاسی و نظامی در ابتدا برای امنیت مرزهای دریایی ایران و سپس امنیت ملی ایران بسیار مهم و حیاتی می‌باشد (آجرلو و حسین پور، ۱۳۹۳: ۱۲۴). منظور از مولفه‌های نظامی موثر بر امنیت

تاریخ هایش:

مرزهای دریای خزر، آن دسته از عواملی است که موجب افزایش توان نظامی کشور برای آماده شدن در جهت برخوردهای نظامی احتمالی و یا ایجاد بازدارندگی در برابر تهدیدهای ناشی از تحرکات نظامی سایر کشورهاست. از مهمترین این مولفه‌ها می‌توان به تعداد کشتی‌ها و شناورهای جنگی، تعداد نیروهای دریایی و هوایی فعال و ذخیره، نوع یگان و تفنگداران حفاظت ساحلی اشاره کرد. این عوامل زمانی در امنیت مرزهای دریایی موثر واقع می‌شوند که با افزایش نیرو، تجهیزات نظامی و استفاده از حمایت‌های کشورهای قدرتمند منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در قالب پیمان‌های نظامی و خرید تسلیحات و ... همراه باشند (طاهراف، ۲۰۱۲: ۱۸) و از این طریق سدی قدرتمند در برابر تجاوزات و تنش‌های گوناگون ایجاد کنند. شکل زیر تاثیرات مثبت و منفی تعدادی از شاخص‌های مولفه نظامی بر امنیت مرزهای دریای خزر را نشان می‌دهد:

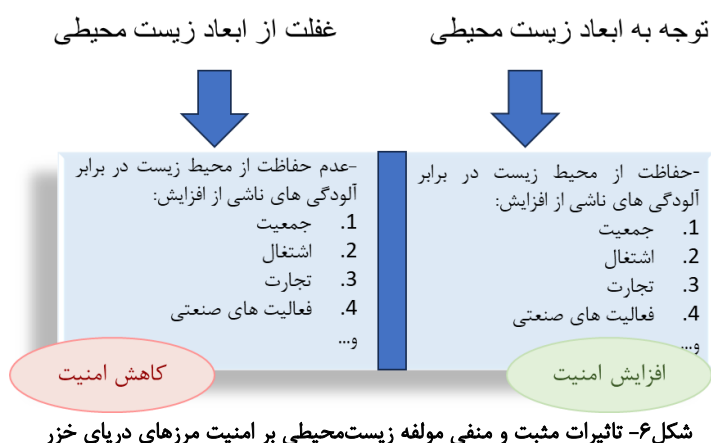

شکل ۵- تاثیرات مثبت و منفی مولفه نظامی بر امنیت مرزهای دریای خزر

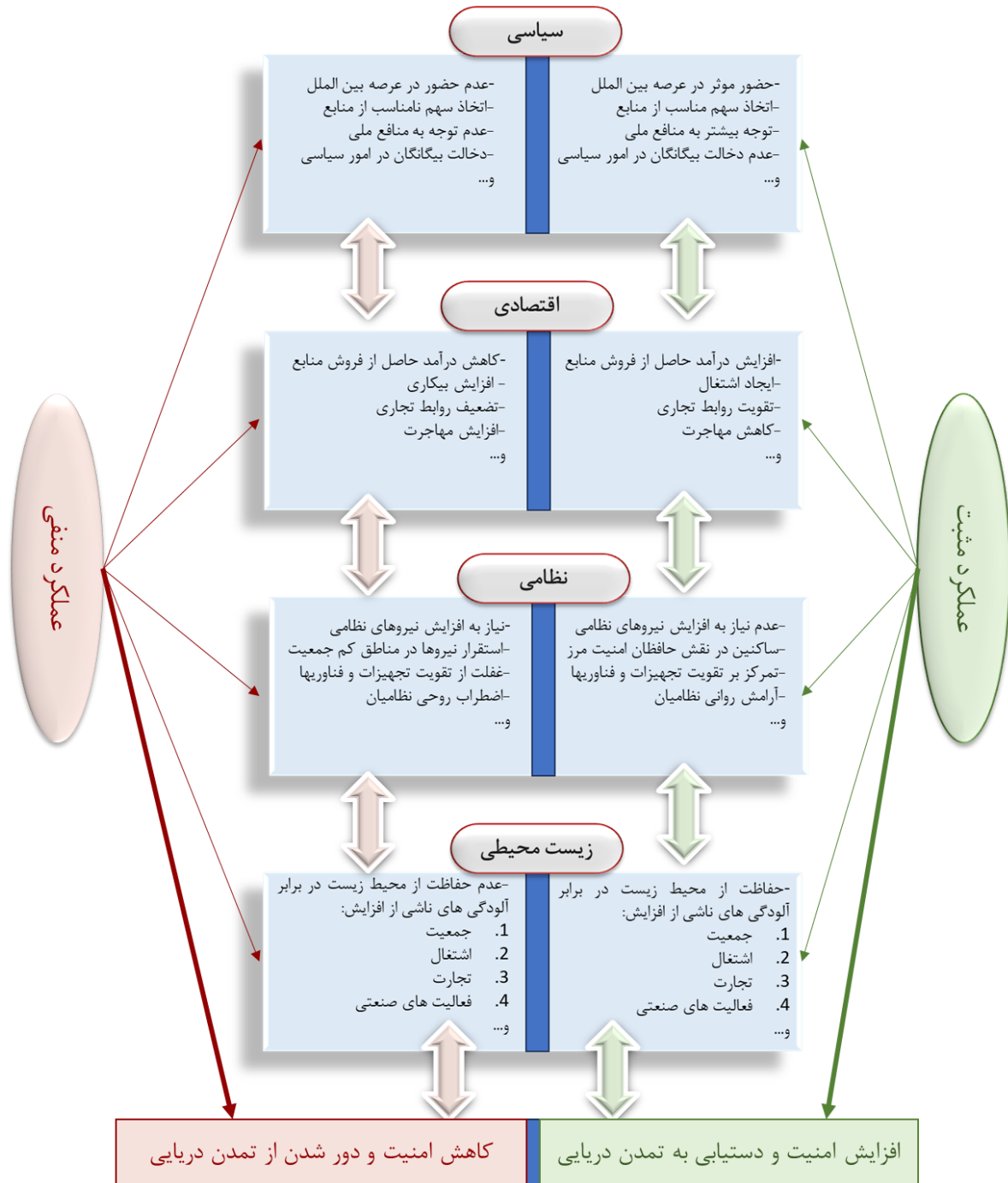
۴-۵- مولفه‌های زیست محیطی

مولفه‌های زیست محیطی خصوصا در دهه‌های اخیر، به یکی از مولفه‌های مهم در تامین سطوح مختلف امنیت تبدیل شده‌اند. معضلات زیست محیطی در صورت عدم کنترل، منجر به آلودگی دریا خواهند شد و می‌توانند اثرات زیانباری بر آب و هوا، پوشش گیاهی، اکوسیستم، ساکنین شهرهای ساحلی و ... بگذارند (دهقان، ۱۳۸۴: ۱۳۲). در بخش محیط زیست، تاثیرات آلودگی آب‌ها و فعالیت‌های صنعتی بر منابع طبیعی در منطقه و همچنین تاثیر تغییرات آب و هوا بر امنیت مرزهای دریای خزر موثر است. یکی از مهمترین تاثیرات احتمالی و غیرمستقیم این مولفه بر امنیت مرزهای دریایی، مهاجرت است. معضلات زیست محیطی، ساکنین مناطق مرزی دریای خزر را به مهاجرت ترغیب کرده و کاهش جمعیت ساکن در این مناطق، موجب ناامنی خواهد شد. همچنین این معضلات می‌توانند زمینه‌ساز افزایش نبردها، تروریسم و بحران‌های غذایی در آینده باشند. شکل زیر تاثیرات مثبت و منفی تعدادی از شاخص‌های مولفه زیست محیطی بر امنیت مرزهای دریای خزر را نشان می‌دهد:

تاریخ هایش:

طبق بررسی های صورت گرفته در این بخش، مشخص شد که به طور کلی چهار مولفه سیاسی، اقتصادی، نظامی و زیست محیطی در امنیت مرزهای دریای خزر نقش دارند. هر یک از این مولفه ها دارای شاخص-هایی هستند که عملکرد مثبت مراجع ذیربط در آنها موجبات افزایش امنیت را فراهم خواهد کرد و طبیعتاً عملکرد منفی، موجب ناامنی این مرزها خواهد شد. همچنین ضعف یا قدرت عملکرد در هر یک از مولفه ها، به طور مستقیم بر ضعف و قدرت عملکرد در سایر مولفه ها تاثیرگذار خواهد بود و بالطبع بر امنیت مرزهای دریای خزر نیز اثر خواهد گذاشت. لازم به ذکر است که علاوه بر مولفه های نامبرده، مولفه های دیگری نیز می توانند در این مسئله مورد بررسی قرار گیرند که بدلیل محدودیت ها، از تشریح آنها در این پژوهش صرف نظر کرده ایم؛ مانند مولفه فرهنگی که دارای شاخص های تاریخ، زبان، ادبیات، فرهنگ محلی، نمادها و... است. زیرا برآیند مسائل گذشته و این دست موارد نیز، در تضعیف یا تقویت قدرت و امنیت کشورها موثر است. در مدل زیر، جمع بندی از یافته های پژوهش را ارائه داده ایم:

شکل ۷- مدل مفهومی پژوهش - منبع: نگارندگان

۶. نتیجه گیری

مولفه‌های موثر بر امنیت مرزهای دریایی ایران، به وضوح نشان داد که این امنیت تحت تأثیر عوامل سیاسی، اقتصادی، نظامی و زیست‌محیطی قرار دارد. با توجه به این مولفه‌ها، ایران باید به منظور حفظ و تقویت امنیت مرزهای دریایی خود، به تعامل بین‌المللی فعالانه‌تری در حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، نظامی و زیست‌محیطی بپردازد. همچنین، توسعه همکاری‌های منطقه‌ای و بین‌المللی، تقویت نظام دفاعی و امنیتی، حفظ محیط‌زیست دریای خزر و توسعه فناوری‌های نظامی و امنیتی، از جمله اقدامات مؤثر برای تقویت امنیت مرزهای دریایی ایران و به‌طور خاص دریای خزر است. به طور کلی، با توجه به بررسی این مولفه‌ها، مشخص شد که تلاش‌های گسترده و چندجانبه در حوزه‌های مختلف و توجه به تاثیرات متقابل این عوامل بر یکدیگر، ضروری است تا ایران بتواند امنیت مرزهای دریایی خود را به بهترین شکل حفظ کرده و منافع ملی خود را در این فضا به‌درستی تأمین کند و همچنین مقدمات دستیابی به تمدن دریایی را فراهم آورد. در این راستا توجه به راهکارهای زیر و اجرایی کردن آنها توسط مراجع ذیربط پیشنهاد می‌شود:

- پیشگیری از دخالت بیگانگان در امور سیاسی
- مطالبه گری برای اتخاذ سهمی مناسب از منابع دریای خزر
- استفاده از فرصت‌های تعامل اقتصادی از طریق تجارت دریایی
- تقویت همکاری‌های بین‌المللی صلح‌پایه به‌ویژه با همسایگان شمالی
- تلاش در جهت توسعه تجهیزات نظامی با استفاده از فناوری‌های روز دنیا
- حفاظت از محیط زیست دریایی در برابر انواع آلودگی‌ها
- ...

مراجع

-کتابها:

۱. تری تریف، استوارت کرافت، لوسی جیمز و پاتریک مورگان (۱۳۸۱). «مراحل بنیادین اندیشه در مطالعات امنیت ملی». ترجمه: اصغر افتخاری. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
۲. خطابی، غلامحسین (۱۳۷۴). «مرزبانی». تهران: معاونت آموزش ناجا.
۳. دهقان، فتح الله. (۱۳۸۴). «دریای خزر و امنیت ملی». تهران: بشیر علم و ادب.
۴. روشندل، جلیل (۱۳۸۷). «امنیت ملی و نظام بین المللی». تهران: نشر ذره.
۵. عباسی، جواد (۱۳۹۶). «امنیت پایدار». تهران: انتشارات طلایی پویندگان دانشگاه.
۶. فراهانی، علی اصغر. (۱۳۷۵). «بررسی مفاهیم نظری امنیت ملی». تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی.
۷. مهدیان، حسین. ترکاشوند، جلال. (۱۳۸۹). «انرژی و امنیت ملی ایران». تهران: انتخاب.
۸. میرحیدر، دره. راستی، عمران. میراحمدی، فاطمه. (۱۳۹۲). «مبانی جغرافیای سیاسی». تهران: انتشارات سمت.
۹. نامی، محمدحسن (۱۳۹۰). «جغرافیای سیاسی آبهای مرزی ایران». تهران: سپهر.
۱۰. نامی، محمدحسن. (۱۳۸۹). «جایگاه دریای خزر در استراتژی‌های جهانی با تاکید بر قرن ۲۱». تهران: موسسه فرهنگی هنری زیتون سبز.
۱۱. نوبخت، محمدباقر. (۱۳۸۷). «دریاچه خزر در قرن بیست و یکم». تهران: پژوهشکده تحقیقات استراتژیک.
۱۲. یزدان پناه، کیومرث. (۱۳۹۳). «ساختار نظری امنیت و ژئوپلیتیک با تاکید بر ژئواستراتژی». تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

-پایان نامه/ساله‌ها:

۱۳. ضیفی قاسمی. (۱۳۸۶). «امنیت ملی و جهانی شدن». پایان نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه شهید بهشتی تهران.

-مقالات:

۱۴. آجورلو، محمدجعفر و حسین پور دستکی، ابوذر. (۱۳۹۳). «ابعاد تأثیرگذاری نظامی شدن دریای خزر بر امنیت ملی ج.ا.ایران». راهبرد دفاعی. ۱۲(۴). صص ۱۱۹-۱۵۰.
۱۵. امیراحمدیان، بهرام. (۱۳۸۰). «ایران و دریای خزر در چشم انداز ژئوپلیتیک». فصلنامه مرکز مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز. شماره ۳۵.
۱۶. رضائی، کاظم، رومینا، ابراهیم، علیزاده، عمران، و سرور، رحیم. (۱۳۹۷). «تأثیر تهدیدات زیست محیطی بر امنیت ملی (مطالعه موردی: کرانه های جنوبی دریای خزر)». مطالعات بین رشته ای دانش راهبردی، ۸(۳۱)، ۲۰۱-۲۲۳.
۱۷. زرقانی، سیدهادی. (۱۳۹۲). «تحلیل عوامل ژئوپلیتیکی موثر بر کارکرد امنیتی مرز. طرح پژوهشی مرکز مطالعات کاربردی فرماندهی انتظامی استان خراسان رضوی».
۱۸. شمس دولت آبادی، سید محمودرضا و زرگزاده، محمدعلی. (۱۳۹۸). «چالش های دفاعی-امنیتی حوزه دریای خزر از منظر منافع امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران». نشریه: امنیت ملی. دوره ۹. شماره: ۳۱. صص: ۷۹-۱۰۶.
۱۹. شیخ الاسلامی، محمدحسن، حسینی، سیدمحمدحسین، و شیرواند، صادم. (۱۳۹۴). «تأثیر نظامی کردن حوزه دریای خزر بر امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران». مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، ۲۱(۸۹)، ۱۲۵-۱۵۸.
۲۰. طاهراف، رفیق. (۲۰۱۲). «چرایی تهدیدات امنیت انرژی و نحوه مقابله با آن‌ها». دومین کنفرانس بین المللی پارادایم همکاری در دریای خزر. دانشگاه خزر. آکتائو. قزاقستان.
۲۱. عالی پور، علیرضا. (۱۳۹۹). «تبیین نظریه تمدن دریایی در راستای تمدن سازی نظام جمهوری اسلامی در گام دوم انقلاب اسلامی». علوم و فنون نظامی، ۱۶(۵۴)، صص ۵-۲۶.

«دین هایش ملی تمدن دریایی- مسیر شرف»

تاریخ هایش:

۲۲. قادرمزی، محسن، ذکی، یاشار، مهدیزاد، وفا، و جمشیدی، یداله. (۱۳۹۸). «ارزیابی مولفه های موثر در پایداری امنیت مناطق مرزی». پژوهشنامه نظم و امنیت انتظامی، ۱۲(۳ (پیاپی ۴۷))، ۲۰۳-۲۲۸.
۲۳. قامتی، کبری و صفائی-مهر (۱۳۹۸). «جغرافیای سیاسی دریاها و اعتراض آمریکا به تعیین خط مبدا ایران در خلیج فارس». مطالعات خلیج فارس.
۲۴. مهرعطا، رضا. (۱۳۸۹). «جایگاه ژئوپلیتیک دریای خزر در آسیای مرکزی و قفقاز». دومانهنامه تحولات ایران و اوراسیا. شماره ۲۶.
۲۵. میرحیدر، دره، و عسگری، سهراب. (۱۳۸۳). «ژئوپلیتیک قلمروهای دریایی ایران در خلیج فارس با تاکید بر لزوم فلات قاره و منطقه انحصاری اقتصادی ایران و کشورهای عراق، کویت و امارات متحده عربی». پژوهش‌های جغرافیایی، ۳۶(۵۰)، ۱۶۱-۱۷۶.
۲۶. هدایتی شهیدانی، مهدی. (۱۳۹۵). «دیپلماسی هوشمندانه و مدیریت مسائل دریای خزر». فصلنامه آسیای مرکزی و قفقاز. شماره ۹۴. صص ۱۵۹-۱۹۱.

-سایر منابع:

۲۷. انتشارات جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی نوین. «نقشه عمومی دریای خزر». <https://gitashenasi.com/general-map-of-caspian-sea-1>

دومین همایش ملی تمدن دریایی - مسیر پیشرفت

تاریخ همایش:

Investigating the factors affecting the security of Iran's maritime borders with an emphasis on the Caspian Sea In line with the realization of maritime civilization

Hadi Azami 1, Atefeh Amiri 2

1 Associate Professor of Political Geography, Department of Geography
, Ferdowsi University of Mashhad

2 Master's degree in Political Geography, Department of Geography
Ferdowsi University of Mashhad

Abstract

Maritime border security is one of the critical issues for any country that has important maritime borders in terms of communication routes, natural resources, energy resources, etc. Iran also has important maritime borders in the north and south, such as the Caspian Sea, the Persian Gulf, and the Sea of Oman. Since maritime security will have a wide impact on the economy, national security and regional stability; Therefore, knowing the factors affecting the security of Iran's maritime borders is very important. Therefore, in this article, using library resources and descriptive-analytical methods, the factors affecting the security of Iran's maritime borders are examined with an emphasis on the Caspian Sea, and solutions to strengthen maritime security in this area are presented. The findings of the research indicate that the factors affecting Iran's maritime security and with an emphasis on the borders of the Caspian Sea can generally be divided into four political, military, economic and environmental categories, and paying attention to the positive performance in the index Each of these components will lead to an increase in security in the mentioned borders. Also, these components are of great importance in order to ensure the security and stability of maritime borders, especially in the Caspian Sea, and increasing cooperation and coordination in these fields will strengthen maritime security and prevent the occurrence of threats and aggression, and achieve It will facilitate the basics of maritime civilization.

Key words: security, sea border, Maritime civilization, Iranian border and the Caspian Sea